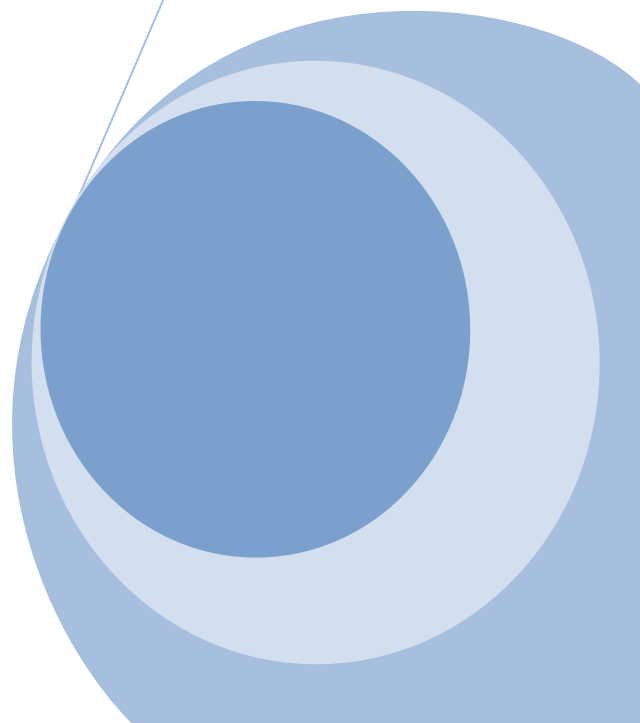
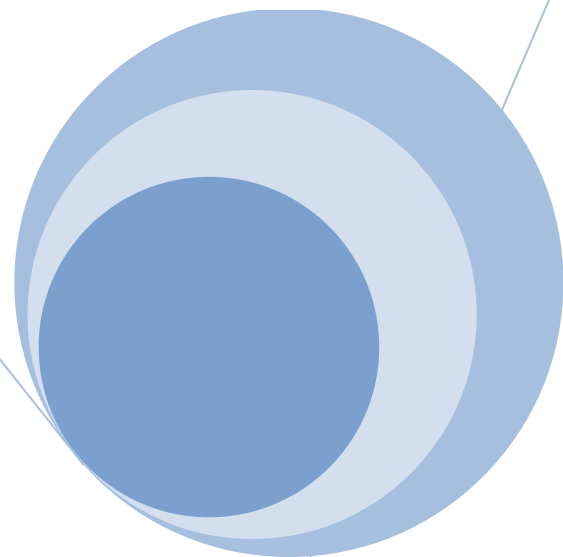
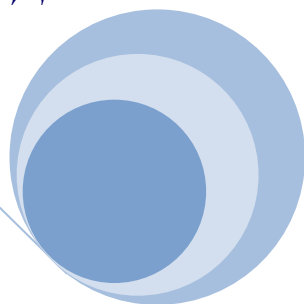

АУДИТОРСЬКА ФІРМА «АНАЛІТИК»

***МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА
ОЦІНКИ РИЗИКІВ
ШАХРАЙСТВА АУДИТОРОМ***

Київ, 2022

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ОЦІНКИ РИЗИКІВ ШАХРАЙСТВА АУДИТОРОМ

Відповідно до параграфу 15 МСА 200 і параграфу 12 МСА 240 аудитор повинен зберігати професійний скептицизм протягом всього аудиту, визнаючи можливість шахрайства незалежно від позитивної характеристики управлінського персоналу.

Згідно параграфу 11 МСА 240 шахрайство полягає в навмисній дії управлінського персоналу із застосуванням омани для отримання неправомірної вигоди. В цьому параграфі наведені основні юридичні кваліфікуючі ознаки шахрайства, з позиції яких аудитор повинен оцінювати викривлення фінансової звітності. Тим самим з'ясувати в якій мірі вони є навмисними і містять оману для отримання неправомірної вигоди. **В результаті отримання інформації щодо відсутності шахрайства у аудитора є підстави для висновку про наявність помилки.**

Аудитор несе відповідальність за виявлення шахрайства виключно в межах проведення аудиту. **Він не виконує спеціального завдання щодо розслідування фактів шахрайства в діяльності суб'єктів господарювання.**

Аудитор зобов'язаний належним чином не тільки реагувати на ознаки шахрайства у вигляді викривлень фінансової звітності, а також здійснювати аудиторські процедури щодо їх виявлення.

Згідно МСА 315 аудитор з метою виявлення ознак шахрайства в установленому порядку досліджує **бізнес-ризик** на наявність в них чинників ризику шахрайства. За результатами такої оцінки аудитор висловлює судження у формі професійного скептицизму, яке містить в собі припущення щодо можливого викривлення фінансової звітності управлінським персоналом.

За своїм змістом ризик шахрайства включають події або умови, які свідчать про мотив або тиск щодо скоєння шахрайства, а також можливість скоїти шахрайство. Подібно іншим ризикам вони мають вірогіднісний характер і вказують лише на наявність сприятливих умов для шахрайства та ставлення до них управлінського персоналу. Воно може бути нейтральним, позитивним або мати форму протидії, у вигляді розробки і запровадження відповідних профілактичних заходів в системі внутрішнього контролю та вдосконалення господарської діяльності.

В кінцевому рахунку, чинники ризиків шахрайства набувають реальних детермінантів неправомірної поведінки не самі по собі, а в результаті їх оцінки конкретними суб'єктами з числа управлінського персоналу. **Тому оцінка аудитором реагування управлінського персоналу на чинники ризику шахрайства повинна займати провідне місце в процесі проведення аудиту на основі ризик-орієнтованого підходу.** Обов'язковою передумовою такої оцінки є наявність знань з наступних питань:

1. Концептуальних положень Міжнародних стандартів аудиту та стандартів бухгалтерського обліку.

В першу чергу, опанування аудитором викладеного в міжнародних стандартах аудиту біхевіористичного підходу щодо аналізу соціально-психологічних аспектів мотивів поведінки суб'єктів облікового процесу і аудиту. Така методика орієнтує аудитора на необхідність досягнення цілей аудиту щодо підвищення довіри та надання впевненості користувачам фінансової звітності в її достовірності, повноті і відповідності законодавству в умовах ризику викривлення внаслідок шахрайства. Наявність такого ризику, в свою чергу, обумовлює **ризик-орієнтований підхід** щодо комплексного соціально-психологічного розуміння аудитором економічної поведінки суб'єктів господарювання та їх середовища.

Слід також зазначити, що окремо взяті поняття підвищення довіри та надання впевненості користувачам фінансової звітності мають відповідний психологічний зміст. В них наголошують на тому, яке психологічне ставлення у користувачів фінансової звітності повинно бути до результатів аудиту.

Що стосується **біхевіоризму**, то він в широкому сенсі вивчає поведінку людини і способи впливу на неї. Більш детально зазначений напрямок пізнання поведінки суб'єктів господарювання досліджується в **економічній психології**.

Професійне судження аудитора, щодо надання впевненості користувачам фінансової звітності в повній мірі, **повинно враховувати біхевіористичний підхід на всіх етапах аудиту.** Головним чином це стосується дослідження соціально-психологічних аспектів прийняття рішень конкретними суб'єктами управлінського персоналу стосовно **бізнес-ризиків**, особливо тих, що містять чинники ризику шахрайства. Ідентифікацію та оцінку чинників ризику шахрайства необхідно здійснювати через розуміння суб'єктів господарювання та їх середовища з позиції мотивів або тиску вчинити шахрайство,

наяності можливостей його скоїти, а також ставлення та логічного виправдання неправомірної поведінки

2. Соціально-психологічний механізм прийняття рішень управлінським персоналом.

Згідно МСА 315 аудитор повинен ідентифікувати та оцінювати чинники ризиків шахрайства через розуміння суб'єктів господарювання та їх середовища. **Суб'єкти господарювання - це конкретні фізичні особи, які уповноважені приймати рішення щодо фінансової звітності в залежності від обставин зовнішнього середовища та особистих якостей характеру і ціннісних орієнтацій.**

В кожній галузі економіки і на конкретному підприємстві існують певні особливості прийняття управлінських рішень. Вони визначаються об'єктивними і суб'єктивними обставинами. До об'єктивних обставин належить специфіка діяльності підприємства, яка залежить від технологічного процесу, що регламентується відповідними нормативними актами. Суб'єктивні обставини в значній мірі пов'язані з конкретними особистостями, їх стилем управління. Він може бути авторитарний, демократичний або ліберальний.

В параграфі А78 МСА 315 передбачено, що для розуміння аудитором середовища контролю є доречним вивчення філософії та стилю роботи управлінського персоналу.

Авторитарний стиль управління характеризується прийняттям рішення однією особою, або єдиним центром. При демократичному стилі прийняття управлінських рішень погоджується з рядом структурних підрозділів та іншими зацікавленими особами. Зокрема, Наглядовою радою, органом внутрішнього контролю і т.п. Ліберальний стиль управління в значній мірі має хаотичний характер, і прийняття управлінських рішень з невідомими наслідками. Все залежить від того, хто і як зможе переконати керівництво суб'єкта господарювання.

В кінцевому рахунку, прийняття рішень управлінським персоналом є результатом взаємодії особистості і оточуючого середовища. Основними чинниками в оточуючому середовищі, які впливають на прийняття рішень управлінським персоналом, є бізнес-ризик. Вони становлять основне джерело прийняття рішень управлінським персоналом щодо викривлення фінансової звітності. Як зазначено в параграфі А39 МСА 315, розуміння бізнес-ризиків, на які наражається суб'єкт господарювання, збільшує ймовірність ідентифікації ризиків суттєвого викривлення, оскільки більшість бізнес-

ризиків зрештою матимуть фінансові наслідки, і, отже, вплив на фінансову звітність. Однак, аудитор не несе відповідальності за ідентифікацію або оцінку всіх бізнес-ризиків, оскільки не всі бізнес-ризиків призводять до виникнення ризиків суттєвого викривлення.

3. Ризик-орієнтований підхід в аудиторській діяльності.

Як було зазначено вище, ризик-орієнтований підхід в аудиторській діяльності є обов'язковою передумовою оцінки аудитором реагування управлінського персоналу на чинники ризику шахрайства.

Характерно, що ризик-орієнтований підхід в аудиторській діяльності з'явився не одразу, а на певному історичному етапі його розвитку. Спочатку в кінці XVIII століття існував рахунковий аудит, завданням якого було підтвердження максимального числа бухгалтерських операцій. В подальшому з'явився тестовий аудит, мета якого полягала в проведенні тестів стану внутрішнього контролю та аналізу найбільш вагомих операцій. На зміну рахунковому і тестовому аудиту прийшов ризик-орієнтований підхід щодо вивчення ризиків у діяльності господарюючого суб'єкта та оцінки ризику в аудиторській діяльності.

Слід зауважити, що історичний розвиток аудиту мав закономірний характер. На кожному етапі відбувалося вдосконалення попередніх досягнень шляхом підвищення ефективності аудиторських процедур. **Відповідно, ризик-орієнтований підхід не ігнорує рахункові і тестові процедури перевірки фінансової звітності, а зосереджує їх виконання на конкретних ризиках в діяльності господарюючого суб'єкта за умови визначення ризику в процесі аудиту.**

У зв'язку з цим виникає питання, що таке ризик в господарській і аудиторській діяльності. Як він впливає на проведення аудиту.

Як правило, **поняття ризику пов'язують з невизначеністю щодо настання негативних наслідків.** Саме невизначеність характеризується значним числом параметрів, які передбачити і виміряти можливо тільки умовно. В публікаціях з ризик-менджементу властивості ризику розглядають в аспекті: ймовірність настання, причинно-наслідкові зв'язки, сила впливу, спроможність управління.

Діяльність будь-якого сучасного підприємства здійснюється в умовах ризику і на власний ризик. Такі ознаки підприємницької діяльності наведені в ст. 42 Господарського кодексу України. Державні і комунальні, в тому числі некомерційні підприємства функціонують в ринкових умовах. Їх господарська діяльність також пов'язана з ризиками.

Для забезпечення ефективної діяльності в конкурентному ринковому середовищі підприємству необхідно приймати обґрунтовані ризикові рішення у поєднанні з належним управлінням проблемними і суперечливими процесами. Тому ризик-менеджмент становить обов'язковий вид діяльності підприємств, який в певній мірі поширюється і на сферу фінансів.

Порядок організації ризик-менеджменту на підприємстві визначається міжнародними стандартами, зокрема ISO 31000-2000 «Ризик-менеджмент. Принципи та рекомендації», а також вітчизняними нормативними актами, та внутрішніми нормативними документами підприємства. Серед них необхідно звернути увагу на звіт про управління та антикорупційні програми. На окремих підприємствах розробляються спеціальні програми з ризик-менеджменту. **Аналіз аудитором виконання таких програм дозволяє оцінити стан внутрішнього контролю на підприємстві.**

Порядок ідентифікації та оцінки **бізнес-ризиків** в діяльності господарюючих суб'єктів визначено МСА 315. В цьому стандарті зазначено, що бізнес-ризик за своїм змістом є ширшим, ніж ризик суттєвого викривлення фінансової звітності, хоча й включає останній.

Наведений підхід орієнтує аудитора на необхідність оцінки бізнес-ризиків з позиції професійного скептицизму. Він полягає в тому, що аудитор в своєму професійному судженні щодо бізнес-ризиків повинен досліджувати наявність в них можливостей викривлення фінансової звітності незалежно від позитивної оцінки управлінського персоналу. Саму поведінку управлінського персоналу стосовно бізнес-ризиків оцінювати на основі трикутника шахрайства, який наведено в МСА 240. Таким чином визначають, в якій мірі бізнес-ризик чинить тиск і створюють мотиви шахрайства, чи існують в оточуючому середовищі можливості для шахрайства, яке ставлення та логічне виправдання недоліків в господарській діяльності з боку управлінського персоналу.

Орієнтир аудитора і зосередження його уваги на бізнес-ризиках суб'єкта господарювання, обумовлює необхідність врахування власних ризиків щодо ідентифікації та оцінювання викривлень фінансової звітності.

Зміст аудиторського ризику розглядається в §13 МСА 200. В цьому параграфі зазначено, що **аудиторський ризик** – це ризик того, що аудитор висловить невідповідну думку в разі, якщо фінансова звітність суттєво викривлена. За своїм змістом аудиторський ризик є функцією ризику суттєвого викривлення та ризику невиявлення.

Ризик суттєвого викривлення – це ризик того, що фінансова звітність, яка не перевірялась аудитором в процесі аудиту, містить суттєві викривлення. Він складається з двох компонентів на рівні тверджень, а саме:

- властивий (невід’ємний) ризик – вразливість твердження щодо класу операцій, залишку рахунку або розкриття інформації або в сукупності з іншими викривленнями, перед тим, як брати до уваги будь-які відповідні заходи контролю;

- ризик контролю – ризик того, що викривлення, яке може трапитися у твердженні стосовно класу операцій окремо або в сукупності з іншими викривленнями, не буде своєчасно попереджено або виявлено та виправлено системою внутрішнього контролю суб’єкта господарювання.

Ризик невиявлення – це ризик того, що процедури, виконані аудитором для зменшення аудиторського ризику до прийнятно низького рівня не дадуть змоги виявити викривлення, що існує. Ризик невиявлення – це результат властивих обмежень аудиту. Згідно параграфу А55 МСА 200 потенційний вплив властивих обмежень є особливо значущим у випадку викривлення внаслідок шахрайства.

Відповідно до МСА 320 “Суттєвість при плануванні та проведенні аудиту” в процесі проведення аудиторської перевірки **аудитор повинен оцінювати суттєвість у взаємозв’язку з аудиторським ризиком**. Інформація є суттєвою, якщо її пропущення або неправильне відображення **можуть вплинути на економічні рішення користувачів, прийняті на основі фінансових звітів**.

Згідно МСА 320 визначаються наступні рівні суттєвості:

- на рівні фінансової звітності;
- суттєвість для виконання аудиторських процедур (суттєвість виконання).

Суттєвість на рівні фінансової звітності на практиці визначається, як правило, у відсотках до базового показника. Для статей балансу базовим показником прийнято вважати суму активів, для статей звіту про фінансові результати – суму чистого доходу або чистого прибутку.

Визначення суттєвості ґрунтується на судженні аудитора. При цьому можливо керуватися Листом Міністерства фінансів України від 29.07.2003р. № 04230-04108 «Щодо суттєвості у бухгалтерському обліку і звітності».

Приклад визначення суттєвості на рівні фінансової звітності:

Можливі значення базового показника, в тис. грн.	Рівень (межа, границя) суттєвості, у %
0 – 100	7
100-500	6
500-5000	5
5000-10000	4
10000-50000	3
50000-100000	2
Більше 100000	1

Суттєвість для виконання аудиторських процедур (суттєвість виконання) визначається також за судженням аудитора. Вимоги до суттєвості виконання, що встановлені МСА, є наступні:

- суттєвість виконання має бути меншою за суттєвість на рівні фінансової звітності;
- суттєвість виконання повинна бути такою, щоб знизити до прийнятно низького рівня ймовірність того, що сукупність не виправлених та не виявлених викривлень перевищать розмір суттєвості для фінансової звітності в цілому (п. 9 МСА 320).

Суттєвість виконання є багаторівневою і встановлюється по відношенню конкретних залишків рахунків, класів операцій, розкриття інформації, доповнюється протягом усього планування і проведення аудиту.

На першому рівні визначаються ті статті балансу, звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів та пов'язані розкриття інформації, які відбираються аудитором для виконання аудиторських процедур. На даному рівні можливо визначити суттєвість виконання у розмірі 2-3% від базового показника, або половина суттєвості фінансової звітності (для прикладу). При цьому слід керуватися таким правилом: чим вище ризик, тим менший поріг суттєвості виконання.

$$AP = B P \times P K \times P H ,$$

Де AP - Аудиторський ризик

BP – властивий ризик

PK – ризик контролю

PH – ризик невиявлення

PCB = B P × P K (ризик суттєвого викривлення)

Чим більший аудиторський ризик, тим менше має бути ризик невиявлення. Зменшення ризику не виявлення, у свою чергу, відбувається за рахунок зменшення порогу суттєвості виконання.

Таким чином, **аудиторський ризик – обернено пропорційний порогу суттєвості.**

Після того, як визначили суттєві елементи фінансової інформації на першому рівні, потрібно зробити їх розшифровку в синтетичному та аналітичному обліку, і виокремити в їх межах суттєві залишки на рахунках, класи операцій, які і стануть базою для перевірки. Наприклад: чистий дохід водоканалу розбивається на групи - дохід від водопостачання населення, юридичних осіб, дохід від надання послуг з повірки лічильників. Суттєвими елементами визначено дохід від водопостачання населення та юридичних осіб.

Відбір аудитором суттєвих залишків на рахунках, класів операцій та розкриттів не може зводитися виключно до їх питомої ваги. Елементи фінансової звітності можуть визначатися суттєвими виходячи із наступного:

- мають значну питому вагу;
- рахунки або операції, що мають високий рівень ризику: підтвердження відповідних активів крадіжкам, рахунки, операції на яких традиційно потребують суттєвих виправлень або інші обставини;
- інформація щодо них є важливою для прийняття економічних рішень користувачів фінансової звітності.

Наприклад, доходи від оренди комунального підприємства можуть мати незначну питому вагу, проте є важливими для основного користувача фінансової звітності – місцевої ради, до бюджету якої сплачується відсоток за оренду.

Після визначення суттєвих елементів фінансової звітності, слід визначити їх питому вагу у фінансовій звітності. Аудиторській фірмі доречно встановити загальний орієнтир, що питома вага відібраних для перевірки залишків на рахунках, класів операцій має бути не менше, ніж певний відсоток від базового показника. Наприклад, сума відібраного в межах собівартості має бути не менше ніж 50% від статті "собівартість" та не менше 70% від суми всіх витрат.

Визначення суттєвості розкриття інформації вимагає окремого підходу. Для цього можуть використовуватися контрольні переліки для розкриття інформації відповідно до ПСБО або МСФЗ. Суттєвість розкриттів інформації визначається за судженням аудитора, якщо розкриття інформації може вплинути на економічні рішення користувачів фінансової звітності. При цьому враховується:

- характер інформації,
- основні користувачі фінансової звітності,

- характер суб'єкта.

Наприклад, якщо клієнт - комунальне підприємство, інформація про засновника та бенефіціарного власника не є суттєвою, оскільки міститься у відкритому доступі.

Відповідно до п. А2 МСА 320 розглядаючи, чи можуть викривлення в якісних розкриттях бути суттєвими, аудитор може ідентифікувати такі релевантні чинники, як:

- обставини суб'єкта господарювання протягом періоду (наприклад, суб'єкт господарювання міг протягом періоду пройти через важливе злиття компаній);
- застосовна концептуальна основа фінансового звітування, включаючи зміни в ній (наприклад, новий стандарт фінансового звітування може вимагати нових якісних розкриттів, які будуть важливими для суб'єкта господарювання);
- якісні розкриття, що є важливими для користувачів фінансової звітності внаслідок характеру суб'єкта господарювання (наприклад, розкриття щодо ризику ліквідності можуть бути важливими для користувачів фінансової звітності фінансової організації).

Визначення суттєвих залишків на рахунках, класів операцій і розкриттів, а також аудиторського ризику щодо кожного з них, є **базою для підходу щодо планування подальших аудиторських процедур.**

Для планування аудиторських процедур використовуємо цю ж формулу:

$$AP = B P \times P K \times P H,$$

яка визначає, що чим більше ризик суттєвого викривлення, тим менше має бути ризик невиявлення. Тобто, чим більше ризик викривлення, тим "жорсткіші" повинні бути аудиторські процедури.

У свою чергу, ризик суттєвого викривлення складається з: властивого ризику та ризику контролю. Тому є **доречним для кожного із суттєвих залишків на рахунках, класів операцій і розкриттів, балансу присвоювати ступінь ризику суттєвого викривлення** - властивого ризику та ризику контролю. Якщо ризик викривлення статті або класу операцій низький, а також низький ризик контролю, можливо обрати підхід з тестами контролю та аналітичними процедурами. або ж детальними тестом невеликої вибірки. Якщо ризик суттєвого викривлення високий, доцільним буде використання щільної вибірки у детальному тесті, а також додаткове проведення аналітичних процедур за судженням аудитора.

Виявлені в результаті ризик-орієнтованого підходу викривлення фінансової звітності підлягають аналізу на основі знання правової кваліфікації шахрайства в чинному законодавстві і його кримінологічні характеристики і способи вчинення.

4. Правовою кваліфікація шахрайства в чинному законодавстві.

Коротке юридичне визначення шахрайства містить п. 11 МСА 240. Зазначається, що шахрайство - це навмисна дія управлінського персоналу із застосуванням омани для отримання незаконної вигоди. Наведене юридичне визначення шахрайства містить основні кваліфікуючі ознаки моделі неправомірної поведінки управлінського персоналу. Вони дозволяють визначити, які саме викривлення фінансової звітності належить відносити до категорії шахрайства та відрізнити неправомірну поведінку від правомірної.

Більш детально кваліфікуючі ознаки шахрайства розглядаються в кримінальному законодавстві. Вони становлять основу кримінологічної характеристики шахрайства.

5. Кримінологічна характеристика шахрайства.

Основні ознаки кримінологічної характеристики шахрайства наведено в параграфі 11 МСА 240. Вона включає оцінку поведінки управлінського персоналу з позиції мотиву або тиску вчинити шахрайство, можливостей його скоїти, а також ставлення чи логічне виправдання неправомірних вчинків. За її допомогою можливо з'ясувати взаємозв'язок бізнес-ризиків з чинниками ризику шахрайства, якщо **розглядати суб'єкта господарювання не формально в якості юридичної особи, а в аспекті конкретних суб'єктів з числа управлінського персоналу** з позиції їх відношення до своїх службових обов'язків та фінансової звітності. Тим самим можливо отримати відповідь на питання:

- ✓ «В якій мірі бізнес-ризиків спроможні чинити тиск на управлінський персонал і виступати мотивами шахрайства?»»,
- ✓ «Чи існують в оточуючому середовищі можливості для скоєння шахрайства?»», та
- ✓ «Яке ставлення та логічне виправдання недоліків в господарській діяльності з боку управлінського персоналу?»».

Належне дотримання принципу професійного скептицизму орієнтує аудитора на необхідність оцінки поведінки управлінського персоналу з позиції кримінологічної характеристики шахрайства на всіх етапах проведення аудиту. Згідно МСА 300 аудитор

повинен ідентифікувати й оцінити значні чинники, що передують завданню. Зокрема, попередньо виявити ділянки з високим ризиком суттєвого викривлення та з'ясувати вплив оціненого ризику суттєвого викривлення фінансової звітності загалом на керівництво, нагляд і перевірку.

Більш змістовну характеристику ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності можливо отримати шляхом з'ясування механізму детермінації неправомірної поведінки управлінського персоналу.

6. Механізм детермінації неправомірної поведінки

Знання механізму детермінації неправомірної поведінки також представляє собою важливу передумову оцінки аудитором реагування управлінського персоналу на чинники ризику шахрайства. Взагалі детермінація означає процес причинного обумовлення. Він пояснює, як виникло певне явище та ступінь його стійкості.

В кримінології стосовно детермінації неправомірної поведінки вживають терміни «причини та умови» або «обставини». В Міжнародних стандартах аудиту механізм детермінації шахрайства розглядається в аспекті чинників ризику шахрайства. Зокрема, в параграфі 11 МСА 240 до чинників ризику шахрайства зараховують події чи умови які свідчать про мотив або тиск щодо скоєння шахрайства або надають можливість скоїти шахрайство. Сам механізм детермінації шахрайства в Додатку 1 МСА 240 пропонують аналізувати на основі трикутника шахрайства, який включає мотив або тиск скоїти шахрайство, можливості його вчинення, ставлення і логічне виправдання неправомірного вчинку.

Підходи щодо дослідження механізму детермінації неправомірної поведінки в кримінології і міжнародних стандартах аудиту співпадають. Тим паче, що так званий трикутник шахрайства, що наведено в МСА 240, свого часу був розроблений американським кримінологом Дональдом Крессі.

Вітчизняні і зарубіжні кримінологи сходяться на тому, що механізм детермінації неправомірної поведінки належить вивчати як результат взаємодії особистості з оточуючим середовищем. Саме в такому аспекті розглядається кримінологічна характеристика шахрайства в §A1 МСА 240. Зазначено, що джерело мотиву або тиску шахрайства знаходиться поза межами чи в межах оточуючого середовища суб'єкта господарювання. Звертається увага, що сам суб'єкт господарювання може за своїми

антисоціальними установками бути схильним до шахрайства. Наприклад, досягати нереального показника доходів під тиском настання негативних наслідків отримання догани чи позбавлення премії. В той же час, цілеспрямоване привласнення активів можуть здійснювати особи, що мають стійкі кримінальні наміри.

Стосовно усвідомленої можливості вчинити шахрайства в §A1 МСА 240 зазначено, що вона може існувати, якщо особа вважає, що можна нехтувати внутрішнім контролем, коли ця особа користується довірою або знає конкретні недоліки внутрішнього контролю. У свою чергу ставлення і логічне виправдання шахрайства пропонується оцінювати з позиції етичної системи цінностей управлінського персоналу, які дозволяють їм свідомо та навмисно вчиняти нечесні дії. При цьому наголошується, що чесні особи можуть вчинити шахрайство в середовищі достатнього тиску на них.

Більш детально механізм детермінації шахрайства розглянуто в §A2 МСА 240. В ньому зазначено наступне:

«Шахрайство під час фінансового звітування передбачає навмисне викривлення, включаючи пропуск сум або розкриття інформації у фінансовій звітності, з метою введення в оману користувачів фінансової звітності. Це може бути пов'язано із спробами управлінського персоналу управляти доходами, щоб ввести користувачів фінансової звітності в оману, впливаючи на їх розуміння результатів діяльності та прибутковості суб'єкта господарювання. Таке управління доходами може починатися з незначних дій або неналежного коригування припущень чи змін у судженнях управлінського персоналу. Тиск і мотиви можуть призвести до того, що ці дії поширюються настільки, що призводять до шахрайства під час фінансового звітування. Така ситуація може виникати, якщо через тиск з метою досягнення очікуваного обсягу збуту або бажання збільшити до максимуму компенсацію, яка ґрунтується на результатах діяльності, управлінський персонал навмисно займає такі позиції, які призводять до шахрайства під час фінансового звітування шляхом суттєвого викривлення фінансової звітності. У деяких суб'єктів господарювання управлінський персонал може мати мотиви зменшувати доходи на суттєву суму, щоб мінімізувати податки, або завищувати прибутки, щоб забезпечити банківське фінансування». Крім того, шахрайство може проявлятися у збільшенні або зменшенні доходів з мотивів збільшення суми дивідендів або їх невиплати.

З наведеного прикладу вбачається, що формування механізму детермінації шахрайства подібно таким корисливим правопорушенням відбувається в результаті відповідного процесом взаємодії управлінського персоналу з оточуючим середовищем. За будь-яких обставин домінуючу роль в цьому процесі відіграє оточуюче середовище, яке формує свідомість і мотиви вчинків. Саме середовище впливає на суб'єкта неоднозначно. В ньому одночасно знаходяться криміногенні і антикриміногенні фактори.

До **криміногенних факторів** належать чинники ризику шахрайства, у вигляді причин і умов, а також фонових явищ, спроможних чинити тиск на управлінський персонал і тим самим формувати певні мотиви. **Серед фонових явищ необхідно виділити значне поширення тіньової економіки і корупції.** В ряді випадків вони стають причинами і умовами скоєння шахрайства. Корупціонери з числа посадовців високого рівня спеціально створюють можливості для шахрайства і втягують в нього значне число учасників.

До **антикриміногенних факторів** можливо зараховувати існуючу систему покарань за шахрайство та його профілактику у вигляді внутрішнього і зовнішнього контролю. Сприйняття криміногенних факторів управлінським персоналом має суто індивідуальний характер і багато в чому залежить від свідомості та ціннісних орієнтацій.

Необхідно також звернути увагу на моральний і психологічний клімат в найближчому оточенні управлінського персоналу. В залежності від його змісту він може мати криміногенну або антикриміногенну направленість.

Вплив криміногенних і антикриміногенних факторів на особистість має суперечливий характер. З одного боку на суб'єкта діють фактори, які схиляють його вчинити шахрайство. З іншого боку, мають місце обставини, які стримують особистість від неправомірних вчинків. Натомість, за наявності стійких шахрайських намірів антикриміногенні фактори змушують управлінський персонал діяти більш обережно і всіляко маскувати викривлення фінансової звітності. Тому механізм детермінації шахрайства характеризується не абсолютною неминучістю і лінійною залежністю, а й ймовірним суперечливим змістом, який підлягає належній оцінці з боку аудитора.

В кожному конкретному факті шахрайства належить вбачати загальне, особливе і одиничне. В даному випадку враховувати наявність загальних закономірностей шахрайства, які полягають в застосуванні управлінським персоналом омани для отримання

неправомірної вигоди. Наведені загальні закономірності мають певні особливості їх прояву в конкретній галузі, а також в окремо взятому факті шахрайства.

Умовно **процес формування механізму детермінації шахрайства** можливо розділити на такі етапи:

- становлення психологічної і моральної готовності вчинити шахрайство;
- актуалізація неправомірних намірів та прийняття вольового рішення;
- практична реалізація неправомірних посягань.

Як правило, аудитор має справу з практичною реалізацією неправомірних посягань управлінського персоналу у формі викривлень фінансової звітності. Їх ідентифікація та оцінка відбувається **ретроспективно на основі ризик-орієнтованого підходу** щодо розуміння вчинків конкретних суб'єктів господарювання та їх середовищ. Саме шляхом аналізу вчинків суб'єктів господарювання аудитор має можливість пізнавати соціально - психологічні якості їх особистості, що знаходять своє відображення в ставленні кожного з них до результатів господарської діяльності. При уважному розгляді такої діяльності в достатній мірі вбачається сутність того чи іншого суб'єкта з числа управлінського персоналу, їх інтереси, ціннісні орієнтації та мотиви.

В результаті наведеного підходу, керуючись принципом професійного скептицизму, аудитор спроможний моделювати поведінку управлінського персоналу щодо можливих викривлень фінансової звітності внаслідок шахрайства. Тим самим планувати аудит і встановлювати напрямки збору аудиторських доказів. При визначенні напрямів збору аудиторських доказів доцільно враховувати закономірності відображення шахрайства у фінансовій звітності та інших документах.

7. Закономірності відображення шахрайства у фінансовій звітності та інших документах.

Як зазначено в § 31 МСА 240 можливість управлінського персоналу для вчинення шахрайства унікальна через його спроможність маніпулювати бухгалтерськими записами та складати навмисно викривлену фінансову звітність, нехтуючи законами контролю.

Згідно § 6 МСА 240 причина полягає в тому, що шахрайство може бути пов'язане із складними та ретельно організованими схемами розробленими для його приховування такими як підробка, навмисний пропуск запису операцій або навмисне неправильне тлумачення для аудитора.

Незалежно від приховування та маскуванню, неправомірні вчинки управлінського персоналу підпорядковуються загальному принципу відображення. Він неминуче приводить до того, що **факти шахрайства знаходять ті чи інші відображення в оточуючому середовищі, як в документах так і свідомості конкретних осіб.** В більшості випадків їх відображення у фінансовій звітності та інших документах має скритий латентний характер без наявності очевидних і достатньо інформативних зовнішніх ознак. Менше всього відображаються у фінансовій звітності та інших документах суб'єктивні ознаки шахрайства у вигляді навмисних дій щодо отримання незаконної вигоди.

Як правило, виявлені ознаки викривлень фінансової звітності **управлінський персонал намагається пояснювати правомірними діями або помилкою.** Оскільки факти шахрайства знаходять своє відображення у свідомості управлінського персоналу та інших причетних до нього осіб, **аналіз змісту їх пояснення заслуговує на увагу аудитора.** З таких пояснень буде вбачатися ставлення та логічне виправдання викривлень фінансової звітності, а також нехтування заходами контролю.

За будь-яких обставин професійне судження аудитора щодо викривлення фінансової звітності повинно ґрунтуватися на аналізі та об'єктивних ознаках, в який саме спосіб вони вчинені. Отримання такої інформації дозволить з'ясувати мету вчинків управлінського персоналу та інші ознаки їх суб'єктивних намірів.

Незалежно від латентного характеру відображення шахрайства в бухгалтерських документах Міжнародні стандарти аудиту вимагають від аудитора розробити та виконати повний комплекс аудиторських процедур, керуючись професійним скептицизмом. Основні з них наведено в параграфі 32 МСА 240.

8. Способи шахрайства.

Спосіб вчинення шахрайства становить головну якісну характеристику неправомірної поведінки управлінського персоналу. Така поведінка складається з певної системи вчинків, спрямованих на підготовку, виконання і приховування шахрайства. У конкретних вчинках управлінського персоналу проявляються їх особисті характеристики і персональне ставлення до оточуючого середовища, в тому числі внутрішнього та зовнішнього контролю.

Типові способи шахрайства наведені в параграфах 2, 3 та А4 МСА 240. Аудитор також може мати додаткові знання способів шахрайства з власного досвіду та досвіду інших аудиторів.

Користуючись методом аналогії та стереотипів доцільно моделювати поведінку управлінського персоналу, і тим самим висувати версії щодо вразливості фінансової звітності стосовно конкретних способів шахрайства та напрямків збору аудиторських доказів.

Згідно параграфу 10 МСА 315 і параграфу 15 МСА 240 зазначено, що під час обговорення членами команди із завдання особливу увагу належить приділити тому, за яких обставин та на якому етапі фінансова звітність суб'єкта господарювання може бути вразливою щодо суттєвого викривлення внаслідок шахрайства, включаючи спосіб вчинення шахрайства.

9. Аудиторські процедури і методи економіко-правового аналізу.

Аудиторські процедури - це система дій аудитора щодо отримання достовірних і прийнятних аудиторських доказів. В чому полягає надійність і прийнятність аудиторських доказів, визначено в МСА 500.

Згідно § А2 МСА 500 аудиторські процедури, спрямовані на отримання аудиторських доказів, можуть включати крім запитів ще й інспектування, спостереження, підтвердження, повторне обчислення, повторне виконання та аналітичні методи, які часто комбінуються між собою.

МСА 350 та МСА 330 передбачають отримання аудиторських доказів в результаті виконання процедур, оцінки ризиків та подальших аудиторських процедур, які включають:

- тести заходів контролю;
- процедури по суті включно з тестами деталей та аналітичними процедурами по суті.

Наведені вище аналітичні процедури можуть використовуватися як процедури оцінки ризиків, тести заходів контролю або процедури по суті залежні від контексту їх спрямування (§ 11 МСА 500).

Як зазначено в § А7 МСА 500, аудиторські процедури можуть спрямовуватися на тестування бухгалтерських записів, наприклад за допомогою аналізу та перевірки, повторного проведення процедур, що застосовувалися під час складання й

подання фінансової звітності, а також звірки пов'язаних типів та застосування однієї й тієї самої інформації.

Сам процес тестування полягає в тому, що аудитор формує певне питання для оцінки об'єкту дослідження і в процесі його проведення отримує ті чи інші відповіді шляхом виконання аудиторських процедур. Варіанти тестів можуть бути різноманітними. Більш детально з цією проблематикою можливо ознайомитися в публікаціях зарубіжних (К. Робертсон, Рой Додж) та вітчизняних авторів.

Важливе значення для розробки методів тестування має вибір елементів. Вимоги щодо вибору елементів для тестування наведено в § A52-A54 МСА500.

Важливе значення для оцінки змісту викривлень фінансової звітності мають аналітичні процедури, вони можуть використовуватися для оцінки ризиків в порядку визначеному МСА 315, а також у відповідь на оцінені ризики згідно МСА 330.

Аналітичні процедури по суті можуть виконуватися окремо, так і разом з детальними тестами відповідно до вимог МСА 330. Порядок виконання аналітичних процедур визначено МСА 520. Вони спрямовані на оцінку фінансової інформації. Таку оцінку здійснюють шляхом аналізу взаємозв'язків між фінансовими і не фінансовими даними, які охоплюють необхідні вивчення ідентифікованих відхилень або взаємозв'язків, котрі не узгоджуються з іншою доречною інформацією чи значно відрізняються від очікуваних величин. Основу аналітичних процедур становить порівняння. Приклад таких порівнянь наведено в § A1-A10 МСА520.

Як зазначено в § A3 МСА520, для виконання аналітичних процедур можуть використовуватися різні методи. Ці методи варіюються від виконання простих порівнянь до здійснення комплексного аналізу з використанням сучасних статистичних методів. В цьому відношенні варто звернути увагу на **методи економіко правового аналізу**.

Економіко-правовий аналіз ґрунтується на загальних методах дослідження господарської діяльності стосовно її побудови, фінансової стійкості, ліквідності тощо. Разом із тим, економіко-правовий аналіз на відміну від звичайного економічного аналізу ставить за мету вивчення особливого виду відхилень і негативних явищ у сфері господарської діяльності, серед яких провідне місце посідає **викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства**. Для виявлення ідентифікації та оцінки таких негативних

явищ, економічні методики доповнюються юридичними, внаслідок чого відповідний вид аналізу набуває комплексного економіко правового змісту.

Економіко-правовий аналіз хоча й ґрунтується на загальній методиці його проведення, проте має свою специфіку. На відміну від економічного аналізу, **його основне завдання полягає у виявленні правопорушень, в даному випадку шахрайства.** Зазначені правопорушення становлять специфічний об'єкт пізнання, який потребує особливих прийомів дослідження. Саме закономірності таких негативних явищ і визначають можливість застосування економіко-правового аналізу для їх виявлення.

Зокрема, шахрайські дії управлінського персоналу суттєво відрізняються від звичайної господарської діяльності. Приховування таких деструктивних явищ винними особами призводить до того, що неправомірна сутність їх вчинків відображається в економічних показниках не в повному обсязі, а в перекрученій та замаскованій формі.

При проведенні економіко-правового аналізу з метою виявлення шахрайства у сфері господарської діяльності, **юридичні оцінки** економічних процесів та показників фінансової звітності задаються із самого початку і виконують провідну роль протягом усього дослідження. Відправним пунктом юридичних оцінок виступають певні правові норми і кримінологічна характеристика шахрайства, Юридичні ознаки шахрайства і його кримінологічна характеристика становлять відповідну модель неправомірної поведінки, наявність якої належить виявити аудиторю шляхом аналітичного дослідження господарської діяльності.

Основним прийомом будь-якого аналізу у тому числі економіко-правового є **порівняння.** На його використанні ґрунтуються всі методи виявлення викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства.

Провідне місце серед таких методів належить методам стереотипів, сполучених порівнянь, спеціальних розрахункових показників та методам коригуючих показників.

Передумовою застосування цих методів економіко-правового аналізу є той факт, що всі економічні процеси та їх показники, а також бухгалтерські операції й документи, що їх відображають, мають взаємозв'язок і взаємообумовленість, в тому числі взаємозв'язок з оточуючим її середовищем та нефінансовою інформацією. При належній організації господарської діяльності економічні показники і бухгалтерські документи перебувають у звичайному стані і за своїм змістом відповідають загальноприйнятим вимогам.

Метод стереотипів орієнтований на виявлення типових змін у фінансовій звітності та господарській діяльності, зумовлених конкретними способами шахрайства. Стереотипна поведінка характеризує конкретний спосіб шахрайства і має у своїй основі аналітичний зв'язок між змінами відповідних показників, які були вразливими для відомого аудитору способу шахрайства. В результаті його знання можливо моделювати поведінку управлінського персоналу на об'єкті дослідження. Тим самим **визначити вразливі аспекти фінансової звітності і напрямки збору аудиторських доказів.**

Метод сполучення порівнянь.

Конструювання блоків сполучних пар економічних показників, шляхом розрахунку динамічних рядів даного приросту за кілька звітних періодів і побудови відповідних графіків взаємопов'язаних змін динамічних рядів або пошуку можливих сполучених показників, динаміка змін яких не існуватиме за нормальних умов.

У широкому випадку як сполучені обираються пари показників, що мають взаємозалежні динаміки змін. Наприклад, обсяг витрат електроенергії комунального підприємства «Водоканал» на подачу води від свердловин до споживачів має розбіжності в порівнянні кварталів і за три останні роки. В другому варіанті, витрати пального в окремих періодах мають завищені показники, особливо після отримання талонів з АЗС.

Метод спеціальних розрахункових показників покликаний виявити певні зміни економічних показників у звичайних умовах господарської діяльності.

Спеціальні розрахункові показники визначають аналітичним шляхом, спрямованим на виключення або зменшення впливу правопорушення на оціночний критерій господарської діяльності.

При цьому припускається, що отриманий у даний спосіб показник має характеризувати нормальну діяльність, а порівняння з ним іншого показника, зміненого правопорушенням, дає змогу встановити таку зміну.

Наприклад, розрахований в КП «Автодор» показник витрат асфальто-бетонної суміші не відповідає загальному обсягу виконаних робіт.

На прикладі застосовуються два види спеціальних розрахункових показників:

- 1) показники збитків;
- 2) показники вигаданої або прихованої від обліку господарської діяльності.

Показниками збитків можуть бути наднормативні витрати електроенергії, води і т.п.

Вигадана господарська діяльність полягає у списанні матеріалів і виплати коштів за роботи, які не виконувалися. Наприклад, ремонтні роботи, придбання програмного та канцелярського забезпечення.

Метод коригуючих показників використовують для порівняння наявних у звітності або спеціально знайдених економічних показників з чинниками навколишнього середовища. При цьому методі також виділяють показники збитків і вигаданої або прихованої господарської діяльності.

Перший підхід в основному ґрунтується на характеристиці наявних зв'язків, що утворилися між результатами господарської діяльності підприємства і навколишнього середовища. Пошук нових зв'язків можливий стосовно економічних показників, які менш за все фальсифікуються управлінським персоналом через те, що такі показники зовнішнього середовища перебувають за межами їх впливу.

Передумовою такого підходу є загальний принцип відображення, який обов'язково призводить до того, що будь-яке правопорушення у вигляді суттєвого викривлення фінансової звітності, навіть за умови латентності, при взаємодії із зовнішнім середовищем залишає сліди відображення не тільки в господарській діяльності, а й супутніх процесах. Тому є досить актуальною вимога МСА 315, стосовно ідентифікації та оцінки ризиків суттєвого викривлення **не тільки на основі аналізу безпосередньої діяльності суб'єкту господарювання, а також в результаті вивчення його середовища. Зовнішнє середовище суб'єкта господарювання може вивчатися як шляхом звірки розрахунків, так і аналізом незвичайних і неочікуваних взаємозв'язків.**

Другий підхід ґрунтується на виявленні існуючих взаємозв'язків підприємства з середовищем. Його метою є виявлення вигаданої або прихованої господарської діяльності. При вивченні прихованої господарської діяльності в першу чергу розслідуються економічні зв'язки на вході. Натомість, аналіз прихованої діяльності, яка не повністю відображається в обліку, здебільшого орієнтований на дослідження економічних зв'язків підприємства на виході.

Так, підприємство енергетики повинно було отримати належні консультаційні послуги маркетингових досліджень, ведення бухгалтерського обліку і аудиту. В дійсності послуги надані не були, про що свідчать факти про відсутність їх використання та отримання в повному обсязі.

В другому варіанті державне підприємство погасило витрати на придбання бензину і дизельного пального в обсягах, що явно перевищує його потреби.

* * *

Аудитор, спираючись на такі знання, може висловлювати гіпотетичне судження на основі професійного скептицизму щодо наявності шахрайства у вигляді версій. Вони підлягають перевірці шляхом отримання відповідних доказів, які їх підтверджують або спростовують.

У випадку встановлення доказів, які свідчать про введення в оману користувачів фінансової звітності і незаконне збагачення, аудитор має певні підстави для висновку про наявність ознак шахрайства. Логічне виправдання управлінським персоналом викривлень фінансової звітності помилкою, належить оцінювати з позиції, наскільки такі дії мали навмисний характер і корисливі мотиви.

З приводу ідентифікованих фактів шахрайства аудитор не уповноважений надавати офіційний правовий висновок. Він зобов'язаний повідомити про виявлені викривлення фінансової звітності, обумовлені шахрайством, найвище керівництво та правоохоронні органи.

ПОРЯДОК ДІЙ АУДИТОРА

Наведений нижче порядок дій аудитора розділений на етапи умовно, оскільки виконання аудиторських процедур взаємопов'язане і може здійснюватися на різних етапах.

І ЕТАП. ПРИЙНЯТТЯ КЛІЄНТА: попереднє вивчення, попередня оцінка ризиків

1. Вивчення загальної інформації про клієнта: організаційно-правову форму, основні напрями діяльності, структуру власності, штатну численність, розподіл обов'язків, партнерів та пов'язаних сторін, основні правові положення і регламенти, попередні перевірки, заборгованість, судові позови, фінансовий стан, до якої категорії відноситься підприємство: мале, середнє, велике, суб'єкт суспільного інтересу та інше.

Більш детально напрямки вивчення клієнта з наведених питань стосовно виявлення бізнес-ризиків в його діяльності та можливих викривлень фінансової звітності наведено в параграфах А25-А42 МСА 315.

Згідно параграфу 4 МСА 315 до бізнес-ризиків пропонується зараховувати ризики, що є наслідком значних умов, подій, обставин діяльності або бездіяльності, які можуть негативно впливати на здатність суб'єкта господарювання досягти своїх цілей та реалізувати стратегію, або встановлення невідповідних цілей і стратегії.

Подальше вивчення суб'єкта господарювання та його середовища повинно враховувати наведений вище підхід щодо ідентифікації та оцінки бізнес-ризиків, а також виявлення обставин, які свідчать про можливість викривлення фінансової звітності.

2. Детальна характеристика сегментів бізнесу і потреба в спеціальних знаннях для їх аналізу.

3. Вивчення стану бухгалтерського обліку, інформаційних технологій і програмного забезпечення.

II ЕТАП. ПЛАНУВАННЯ: ЗАГАЛЬНА СТРАТЕГІЯ ТА ЗАГАЛЬНИЙ ПЛАН АУДИТУ

4. Суттєві зміни в балансі та фінансовій звітності за поточний період у порівнянні з попереднім/и.

5. Оцінка тверджень для класів операцій, залишків рахунків і розкриття інформації.

6. Рівень розкриття та деталізації бухгалтерських операцій, в тому числі операцій, розкриття яких містить інформацію не з головної книги, оборотно-сальдової відомості і реєстрів.

7. Виявлення незвичайних та неочікуваних взаємозв'язків, пов'язаних з рахунками доходів і витрат.

8. Можливості використання інформаційних технологій суб'єкта господарювання для аудиту.

9. Значні події в галузі та економіці, їх вплив на суб'єкта господарювання.

10. Підготовка запитів управлінському персоналу, внутрішньому контролю та працівникам про відомі та підозрювані факти шахрайства.

11. Цілеспрямоване і тактовне спілкування з управлінським персоналом для з'ясування їх компетентності, ділової репутації та соціально-психологічної характеристики.

12. Ставлення управлінського персоналу до порядку ведення бухгалтерського обліку і аудиторської перевірки.

13. Узагальнення теоретичних знань, власного досвіду та досвіду інших фахівців щодо способів викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства.

14. Побудова загальних версій щодо можливих викривлень фінансової звітності.

15. Попередній аналіз публічної фінансової звітності та облікової політики на основі висунутих версій.

16. Визначення суттєвості та аудиторського ризику. Зокрема ризиків суттєвого викривлення в класах операцій, залишках рахунків та розкриттях. Їх кількісних показників та якісного значення стосовно впливу на економічні рішення користувачів фінансової звітності.

17. Розробка загальної стратегії аудиту, необхідних ресурсів для виконання завдання та конкретних напрямків перевірки сформованих версій.

ІІІ ЕТАП. ОЦІНКА РИЗИКІВ (етап умовний, оскільки переплітається із загальною стратегією)

18. Узагальнення інформації щодо бізнес-ризиків в діяльності господарюючого суб'єкта та визначення основних напрямків їх дослідження.

19. Стан внутрішнього контролю і ризик-менеджменту. Ставлення управлінського персоналу до внутрішнього контролю та підтримання його в дієвому стані.

20. З'ясування яке значення надається найвищим керівництвом внутрішньому контролю. В якій мірі його використовують для забезпечення успішної господарської діяльності.

21. Результати оцінки бізнес-ризиків та вжиті заходи щодо них з боку управлінського персоналу.

22. Детальний аналіз типових ризиків шахрайства на предмет їх тотожності виявленим бізнес-ризикам.

23. Встановлення в бізнес-ризиках потенційної спроможності чинити тиск на управлінський персонал і виступати детермінантами мотивів шахрайства.

24. Виконання процедур оцінки ризиків стосовно облікової політики та облікових оцінок. Оцінка рівня невизначеності попереднього оцінювання, пов'язаного з обліковою оцінкою. Визначення того, чи призводять, за судженням аудитора, облікові оцінки, які мають високий рівень невизначеності, до значних ризиків

25. Аналіз видів доходів, комерційних операцій і тверджень щодо спроможності призвести до ризиків шахрайства.

26. З'ясування, які аспекти фінансової звітності можуть бути найбільш вразливими для типових ризиків шахрайства. Складання переліку чутливих статей та класів операцій до викривлення внаслідок помилок та шахрайства

27. Визначення, хто саме з управлінського персоналу за своїми функціональними обов'язками має безпосереднє відношення до формування найбільш вразливих показників фінансової звітності.

28. Аналіз незвичних та неочікуваних взаємозв'язків щодо наявності ризиків шахрайства.

IV ЕТАП. ДЕТАЛЬНИЙ ПЛАН АУДИТУ

29. Уточнення висунутих версій та підготовка плану аудиту для їх перевірки, що містить перелік аудиторських процедур для отримання достатніх та прийнятних доказів.

30. Обговорення окремих заходів планування з управлінським персоналом у спосіб, що дозволяє уникнути загроз їх ефективності.

31. Опрацювання з членами команди основних напрямків проведення аудиту та збору аудиторських доказів. В параграфі A11 МСА 240 передбачено, що в процесі обговорення з членами команди належить заслухати наступні питання:

- обмін думками між членами аудиторської команди із завдання про те, за яких обставин та на якому етапі, на їх думку, фінансова звітність суб'єкта господарювання (включаючи окремі звіти та розкриття) може бути вразливою щодо суттєвого викривлення внаслідок шахрайства, в який спосіб управлінський персонал міг здійснити й приховати шахрайство під час фінансового звітування та як можна незаконно привласнити активи суб'єкта господарювання;

- розгляд обставин, які можуть свідчити про управління доходами, або практики, яких може дотримуватися управлінський персонал, щоб управляти доходами, що можуть призводити до шахрайства під час фінансового звітування;

- розгляд ризику того, що управлінський персонал може спробувати подати розкриття у спосіб, який ускладнить правильне розуміння розкритого питання (наприклад, через включення значної кількості несуттєвої інформації або через використання нечітких чи багатослівних формулювань);

- розгляд участі управлінського персоналу в нагляді за працівниками, які мають доступ до грошових коштів або інших активів, доступних для незаконного привласнення;
- розгляд будь-яких незвичайних або непояснених змін у поведінці або способі життя управлінського персоналу чи працівників, які привернули увагу команди із завдання;
- особливе значення підтримання належної спрямованості думок протягом усього аудиту щодо можливості суттєвого викривлення внаслідок шахрайства;
- розгляд типів обставин, які, якщо виявлені, можуть свідчити про можливість шахрайства;
- розгляд того, як елемент непередбачуваності можна застосувати у характері, часі та обсязі аудиторських процедур, які слід виконати;
- розгляд аудиторських процедур, які можуть бути обрані у відповідь на вразливість фінансової звітності суб'єкта господарювання до суттєвого викривлення внаслідок шахрайства, та того, чи є певні типи аудиторських процедур більш ефективними, ніж інші;
- розгляд будь-яких тверджень про шахрайство, які привернули увагу аудитора;
- розгляд ризику нехтування контролем управлінським персоналом.

У ЕТАП. ВИКОНАННЯ АУДИТОРСЬКИХ ПРОЦЕДУР ПО СУТІ. АНАЛІЗ ВИЯВЛЕНИХ ВИКРИВЛЕНЬ

32. Аналітичні та інші процедури перевірки фінансової звітності, оцінки ризиків та висунутих версій.

33. Інспектування та спостереження суттєвих напрямків господарської діяльності.

34. Комплексний аналіз виявлених відхилень від нормальної діяльності і аномальних операцій та наявності в них ризиків шахрайства й можливостей для його вчинення.

35. Характеристика суттєвих викривлень фінансової звітності та їх взаємозв'язок з посадовими обов'язками управлінського персоналу.

36. Дії у відповідь на оцінені ризики шахрайства шляхом проведення тестів деталей, аналітичних процедур по суті і тестів заходів контролю.

37. Акумуляція виявлених викривлень окремо або в сукупності в залежності від їх змісту та вчинення внаслідок судження чи прогнозу, зокрема: неточності в зборі чи обробці інформації, пропуску сум чи розкриття, неправильної облікової оцінки, судження щодо облікових оцінок і політик, неналежної класифікації, узагальнення чи деталізації

VI ЕТАП. ЗАКЛЮЧНІ ПРОЦЕДУРИ

38. Повідомлення управлінського персоналу про виявлені викривлення з пропозицією перевірити клас операцій, залишки рахунків або розкриття для встановлення причини викривлення та його дійсної суми, а також внесення відповідного коригування у фінансові звіти.

39. Аналіз впливу не виправлених викривлень та їх наслідків.

40. Вивчення тверджень та отримання пояснень управлінського персоналу щодо викривлень фінансової звітності з подальшою їх оцінкою.

41. Оцінка адекватності отриманим доказам виправдань і пояснень управлінського персоналу щодо викривлень фінансової звітності.

42. Повідомлення інформації про недоліки внутрішнього контролю найвищому керівництву та оцінка їх реагування.

43. Систематизація отриманої інформації та висловлення професійного судження стосовно викривлень фінансової звітності.

44. Додаткова перевірка проблемних питань з метою отримання більш переконливих доказів.

45. Підготовка звіту та прийняття рішення щодо інформування найвищого керівництва і правоохоронних органів.

Приклади загальнодоступних джерел збору та аналізу інформації про клієнта

Джерело, його назва та посилання	Інформація, яка може бути отримана аудитором
Офіційний сайт клієнта (для комунальних підприємств міста Києва - https://kyivaudit.gov.ua/)	Загальна інформація про діяльність підприємства, його керівництво та структуру. Перевірка виконання вимог Господарського кодексу щодо опублікування інформації державних і комунальних підприємств
Єдиний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань https://usr.minjust.gov.ua/ua/freesearch Сервіси youcontrol, opendatabot	Розмір статутного капіталу, склад засновників, керівні органи, відокремлені підрозділи, відкриті виконавчі провадження, наявність податкового боргу тощо
Єдиний державний реєстр судових рішень http://www.reyestr.court.gov.ua	Виявлення судових спорів за участі клієнта
Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення https://corruptinfo.nazk.gov.ua/	Наявність корупційних правопорушень керівного персоналу
Податкові реєстри https://cabinet.sfs.gov.ua/registers	Система оподаткування Ознака неприбутковості
Пошуково-аналітична система https://www.007.org.ua/search	Інформація про здійснені платежі, розпорядників і одержувачів бюджетних коштів
Ліцензійні реєстри (якщо є ліцензії)	
Єдиний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень https://diia.gov.ua/services/ Сервіс Opendatabot	Наявність на праві власності нерухомого майна, арештів та інших обтяжень
Prozorro https://prozorro.gov.ua	Інформація про закупівлі клієнта, в якості замовника та виконавця

Приклад ідентифікації та оцінки ризиків суттєвого викривлення на підставі аналізу бізнес-моделі підприємства відповідно до МСА 240 та 315

Нами відповідно до МСА 315 (переглянутого) була проаналізована сутність Підприємства та його середовища, його бізнес-модель та пов'язані бізнес-ризиків. Також вивчено внутрішній контроль, стиль керівництва Підприємством.

Підприємство належить до комунальної власності, єдиним власником якого є територіальна громада в особі міської ради.

Встановлено, що основною діяльністю Підприємства є надання послуг з водопостачання та водовідведення населенню, бюджетним особам та іншим юридичним особам міста. Крім того, Підприємство надає супутні послуги – технічне обслуговування, встановлення та перевірка лічильників тощо, отримує доходи від здачі в оренду власних приміщень.

На балансі Підприємства перебувають водопровідні та каналізаційні мережа мережі протяжністю ____, що були побудовані за часів радянського союзу, а також насоси, КНС та інше обладнання.

Підприємство використовує програмне забезпечення для ведення бухгалтерського обліку – BAS, а також власне програмне забезпечення для розрахунків з споживачами. Дані про розрахунки зі споживачами передаються до бази BAS раз на місяць загальною сумою.

Підприємство здає фінансову звітність за 2021 рік за міжнародними стандартами фінансової звітності. Дата переходу – 01.01.2019р.

Бухгалтерська служба складається з 10 осіб: головний бухгалтер, 2 заступника, бухгалтер по заробітній платі, за розрахунками з контрагентами тощо.

Нами розглянуто поведінкові аспекти діяльності Підприємства, механізми стимулювання працівників, підтримання корпоративної етики. Стиль керівництва – авторитарний. Запитувана інформація проходить через погодження керівника.

Підприємство щорічно звітує виконавчому комітету щодо результатів фінансово-господарської діяльності у формі фінансової звітності, пояснювальної записки та звіту про виконання фінансового плану. Результати звітування та зауваження щодо діяльності Підприємства письмово не зафіксовані.

Спеціальний орган внутрішнього контролю на Підприємстві відсутній. Внутрішні перевірки не проводилися. Інвентаризація проведена перед складанням фінансової звітності у повному обсязі.

Нами також вивчено основні показники фінансової звітності Підприємства. Встановлено, що Підприємство є прибутковим, отримує цільове фінансування з місцевого бюджету. Задіяні основні статті фінансової звітності: основні засоби, дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги, грошові кошти, поточна кредиторська заборгованість, статутний капітал, додатковий капітал.

Нами виявлені наступні бізнес-ризиків Підприємства:

- 1) Неотримання прибутку у поточному періоді, і як наслідок, неотримання премій керівництву
- 2) Перехід на МСФЗ з 01.01.2019р. та пов'язані ризиків щодо відмінностей обліку за МСФЗ у порівнянні з ПСБО
- 3) Клієнт отримує бюджетне фінансування та фінансово залежить від власника – територіальної громади. Клієнт зацікавлений у власній прибутковості. Оскільки тарифи на послуги є регульованими, прибутковість може досягатися шляхом укриття витрат, у тому числі шляхом застосування неналежних облікових оцінок

При плануванні аудиту відповідно до параграфу A11 МСА 240 було обговорено ряд питань, які потрібно з'ясувати при перевірці фінансової звітності щодо її можливого викривлення. Зокрема було обговорено питання і способи управління доходами і з'ясування чи можуть вони призводити до шахрайства під час фінансового звітування.

Нами були ідентифіковані ризики суттєвого викривлення на рівні фінансової звітності:\

1. Завищення фінансового результату за рахунок заниження витрат та/або завищення доходів. Оскільки доходи Підприємства регулюються тарифами, є ризик визнання доходів в іншому звітному періоді/кварталі. Також наявні ризики заниження витрат шляхом заниження амортизації або неповного нарахування резерву сумнівних боргів.
2. Неналежне розкриття інформації відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності в частині здатності Підприємства здійснювати свою діяльність на безперервній основі (зважаючи на введення воєнного стану)
3. Не врахування відмінностей між МСФЗ та ПСБО при переході на МСФЗ
4. Неналежне відображення зміни облікової політики у звітності (перспективним, а не ретроспективним чином).

Виявлені ризики на рівні окремих залишків на рахунках, класів операцій

Класи операцій	Опис ризику
Припущення про безперервність діяльності, пов'язані розкриття	Ризик невідповідності припущення клієнта про здійснення своєї діяльності на безперервній основі
Виплата заробітної плати та сплата податків, ЄСВ, пов'язані розкриття	Присвоєння керівним персоналом заробітної плати «мертвих душ»
Нарахування резерву сумнівних боргів	Ненарахування у повному обсязі резерву сумнівних боргів відповідно до МСФЗ через зацікавленість клієнта у прибутку шляхом укриття витрат
Визнання витрат від штрафів, пені, неустойки	Зацікавленість клієнта у прибутку шляхом укриття витрат, як наслідок – невизнання або неповне визнання витрат від штрафів, пені, неустойки
Надходження від здачі в оренду приміщень	Отримання поза облікових доходів від оренди від пов'язаних сторін
Реалізація послуг водопостачання та водовідведення населенню та юридичним особам	Зацікавленість клієнта у прибутку шляхом завищення доходів, як наслідок, визнання доходів у невідповідному звітному періоді
Витрати на ремонти	Ризик завищення витрат на ремонти з метою нецільового виведення коштів
Витрати на паливно-мастильні матеріали	Ризик використання ПММ персоналом на власні потреби
Нарахування амортизації на основні засоби	Заниження амортизації на основні засоби, через зацікавленість в отриманні прибутку

Залишки на рахунках та пов'язані розкриття	Опис ризику
Нематеріальні активи	Неналежний облік прав постійного користування земельними ділянками

Поточна дебіторська заборгованість	Завищення активів та зниження витрат з метою відображення позитивного фінансового стану. Зниження витрат на утворення резерву сумнівних боргів
Основні засоби	1. Перехід на МСФЗ з 01.01.2019р. та пов'язані ризики щодо відмінностей обліку за МСФЗ у порівнянні з ПСБО. 2. Зацікавленість клієнта у прибутку шляхом укриття витрат, як наслідок – зниження витрат на амортизацію, невизнання витрат від зменшення корисності активів.
Цільове фінансування	Перехід на МСФЗ з 01.01.2019р. та пов'язані ризики щодо відмінностей обліку за МСФЗ у порівнянні з ПСБО
Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	Зниження зобов'язань з метою відображення позитивного фінансового стану
Поточна кредиторська заборгованість за одержаними авансами	Зниження зобов'язань з метою відображення позитивного фінансового стану
та інші	

Нами виконані аудиторські процедури по суті у відповідь на ризики викривлень, та встановлено наступне.

1. З аналізу рахунків 10 та 131 вбачається, що первісна вартість основного засобу дорівнює нарахованій амортизації. Таким чином, основний засіб повністю амортизований. Амортизація всупереч МСФЗ не нараховується, водночас активи продовжують використовуватися. Дана обставина свідчить про невірну облікову оцінку Підприємства стосовно строку корисного використання основних засобів, та балансової вартості основних засобів.

Так, відповідно до п. 6 МСБО 16 «Основні засоби» Амортизація - це систематичний розподіл суми активу, що амортизується, протягом строку його корисної експлуатації. Відповідно до п. 51 даного МСБО ліквідаційну вартість та строк корисної експлуатації активу слід переглядати принаймні на кінець кожного фінансового року та, якщо очікування відрізняються від попередніх оцінок, зміну (зміни) слід відображати як зміну в обліковій оцінці відповідно до МСБО 8 "Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки".

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Первісна та залишкова вартість (зниження) основних засобів, знос (зниження), витрати на амортизацію (зниження)
Рахунки, які задіяні	10, 13, 91/92/93/94 (амортизація)

2. Зниження резерву сумнівних боргів

З аналізу рахунків бухгалтерського обліку вбачається, що резерв сумнівних боргів нарахований лише щодо заборгованості юридичних осіб. Резерв сумнівних боргів щодо заборгованості фізичних осіб не нарахований

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги (завищення через неврахування резерву)
Рахунки, які задіяні	38, 94 (витрати на створення резерву сумнівних боргів)

3. Не проведення дисконтування довгострокової позики всупереч вимогам МСФЗ.

Станом на кінець року на балансі у статті «інші довгострокові зобов'язання» обліковується заборгованість за довгостроковою позицією. Всупереч вимогам МСФЗ, підприємство не провело дисконтування даної заборгованості як фінансового зобов'язання на кінець року, та відображає її без урахування нарахованих відсотків.

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Довгострокові кредити банків, інші довгострокові зобов'язання (заниження), фінансові витрати (заниження)
Рахунки, які задіяні	50, 51, 52, 53, 55, 95

4. Не проведена оцінка зменшення корисності активів на кінець року, зокрема застарілих – водопровідних та каналізаційних мереж

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Основні засоби (завищення), інші витрати (збитки від знецінення) (заниження)
Рахунки, які задіяні	10, 972

5. Права постійного користування земельною ділянкою відображені у складі основних засобів та за вартістю нормативної грошової оцінки. Той час як повинні відображатися у складі нематеріальних активів за вартістю експертної оцінки

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Нематеріальні активи, основні засоби, залежно від виду викривлень можуть бути занижені або завищені
Рахунки, які задіяні	10, 13

6. Підприємство здає в оренду більшу частину приміщень будинку, проте сам будинок не обліковується у складі інвестиційної нерухомості

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Основні засоби (завищені), інвестиційна нерухомість (занижена)
Рахунки, які задіяні	10, 100

7. Підприємством встановлено вартісний поріг для визнання основних засобів – 20 тисяч, але фактично визнає у складі ОЗ активи на меншу суму

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Основні засоби – занижені (оскільки, як правило, основні засоби вартістю менше 20 тис. грн. мають реальну вартість вищу за 20 тис. грн.)
Рахунки, які задіяні	10, 94

8. На балансі наявні активи – основні засоби, які тимчасово не використовуються у зв'язку з капітальним ремонтом. Амортизація на ці основні засоби не нараховується, що не відповідає вимогам МСФЗ.

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Знос основних засобів (занижений)
Рахунки, які задіяні	13, 91/92/93/94 (амортизація)

9. Відображення у фінансовій звітності таких активів, як «незавершені капітальні інвестиції», у той час як МСФЗ не виділяють такий окремий об'єкт і вимагають відображати капітальні інвестиції у складі основних засобів та нематеріальних активів

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Основні засоби (занижено)
Рахунки, які задіяні	15

10. Неналежна класифікація зобов'язань: відображення у розділі «Поточні зобов'язання», а саме у статті «доходи майбутніх періодів» відображено довгострокову і поточну складову. Або, відображення у розділі довгострокових зобов'язань у статті «цільове фінансування» зобов'язань, погашення яких очікуються протягом року (тобто цільове фінансування буде використане за призначенням протягом року, що вказує на те що зобов'язання є поточним).

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Доходи майбутніх періодів, цільове фінансування, інші поточні зобов'язання
Рахунки, які задіяні	48, 69, 685

11. Малоцінні необоротні матеріальні активи (МНМА) амортизуються методом нарахування 100% зносу в момент введення до обліку, що допускається ПСБО але порушує вимоги МСФЗ, згідно з якими амортизація має нараховуватися систематично.

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Знос основних засобів (завищено), витрати на амортизацію (завищені)
Рахунки, які задіяні	133, 91/92/93/94 (витрати на амортизацію МНМА)

12. Відсутність розкриттів інформації у примітках: наприклад, не наведено обґрунтування щодо безперервності діяльності підприємства з огляду на воєнний стан

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Примітки до фінансової звітності
Рахунки, які задіяні	-

13. Відбулася зміна облікової політики, результати якої відображено перспективно, а не ретроспективно, як того вимагають МСФЗ. Наприклад, згідно нової облікової політики встановлено вартісний поріг основних засобів у 20 тис. грн. Проте підприємство продовжує обліковувати ОЗ меншою вартістю, які введені в експлуатацію до введення змін облікової політики. Проте згідно з МСФЗ підприємство має зняти ці активи з балансу, відкоригувавши залишок на початок року за рахунок нерозподіленого прибутку.

14. На балансі Підприємства обліковуються активи, які не відповідають критеріям визначення активів, оскільки не очікується що вони будуть приносити економічні вигоди. Наприклад, капітальне будівництво, яке профінансоване більше 10 років тому і не завершене. Наявність рахунків у неплатоспроможних банках

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Необоротні активи (основні засоби, незавершені капітальні інвестиції, нематеріальні активи), грошові кошти, інша дебіторська заборгованість
Рахунки, які задіяні	10, 12, 15, 31, 37

15. Не вірна оцінка запасів на кінець року, а саме: відображення запасів за оцінкою, що більша їх чистої реалізаційної вартості

Статті які задіяні, спосіб викривлення	Запаси, інші витрати (втрати від зменшення корисності активів)
Рахунки, які задіяні	20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 972